

Τό ελληνικό κράτος ως έθνικό κέντρο*

Πασχάλης Κιτρομηλίδης

Ἡ έννοια «έθνικό κέντρο» έχει σήμερα δυσφημιστεί, και δικαίως, γιατί χρησιμοποιήθηκε ως κλασικής μορφής ιδεολογικό επικάλυμμα από τή δικτατορική Ἑλλάδα στήν προσπάθεια ύπονόμευσης τής κυπριακής ανεξαρτησίας. Ἡ επίκληση τής σοφίας και τής υπεύθυνης έποπτείας τών έθνικών προτεραιοτήτων από τό έθνικό κέντρο αποτέλεσε τό περιεχόμενο τής ιδεολογίας, μέ τήν όποία ό νεοελληνικός κρατικός μανδαρινισμός αντιμετώπισε τόν έξωελλαδικό έλληνισμό. Τό ιδεολογικό αυτό μόρφωμα παρέσχε και τά έπιχειρήματα ή τίσ υπεκφυγές για τή συγκάλυψη ή τή μετάθεση τών εϋθυνών του «έθνικού κέντρου»

σέ σχέση μέ τή μοίρα του έξωελλαδικού έλληνισμού. Ἡ ιστορική εξέταση τής χάλκευσης του ιδεολογικού μορφώματος «έθνικό κέντρο» συνιστά τό στόχο του δοκιμίου αυτού. Πρόθεσή μου είναι ή διατύπωση όρισμένων θέσεων και ύποθέσεων για τή διερεύνηση τής έννοιας έθνικό κέντρο στή νεοελληνική πολιτική ζωή. Θα άποφύγω τίσ θεωρητικές και άφηρημένες αναζητήσεις και τοποθετήσεις, γιατί πιστεύω ότι μία τέτοια προσέγγιση θα μυθοποιούσε μάλλον παρά να διευκρίνιζε ένα πολιτικά έπίμαχο πρόβλημα όπως αυτό που έχω κληθεί να διερευνήσω. Ἐντίθετα θα επιδιώξω να διατυπώσω έναν ιστορικό προβληματισμό μέ σκοπό (α) τήν επίσημανση τών έμπειρικών αίτημάτων μιας τέτοιας αναζήτησης στο χώρο τής έρευνας και (β) τήν

(*) Κείμενο βασισμένο σέ προφορική ανακοίνωση στο σεμινάριο «Ἑλληνισμός - έλληνικότητα: ιδεολογικοί και διωματικοί άξονες τής νεοελληνικής κοινωνίας», στις 13 Μαΐου 1981, υπό τήν αιγίδα τής Β' έδρας κοινωνιολογίας τής Παντείου Α.Σ.Π.Ε. Εϋχαριστώ θερμά τόν καθηγητή Δ. Τσαούση και για τήν άρχική πρόσκληση συμμετοχής στο σεμινάριο, που μου έδωσε τό έναυσμα γι' αυτές τίσ σκέψεις, και για τήν άδεια τής προδημοσίευσης.

ανίχνευση τών προεκτάσεων τής προβληματικής αυτής γιά τήν πολιτική πράξη.

I

Ίστορική προϋπόθεση τής εμφάνισης τής έννοιας «έθνικό κέντρο» ύπήρξε ή πολιτική πολυδιάσπαση τού έλληνισμού τό δέκατο ένατο αιώνα, πού άντικατέστησε τήν παλαιότερη ένότητα τής έλληνικής Όρθοδοξίας. Είναι άναγκαίο νά ύπομνησθούν στό σημείο αυτό οί πολιτικές και γεωγραφικές συντεταγμένες τού ιστορικού χώρου τού έλληνισμού έπειδή ή έλλαδική έστίαση τής νεοελληνικής ιστορικής γνώσης τείνει νά άγνοεί τήν έκταση τού γεωγραφικού όριζόντα και τήν πολυμορφία τής ιστορικής ύπαρξης τού γένους. Στή διαδρομή τού δέκατου ένατου αιώνα ή ιστορική ύπαρξη τού έλληνισμού πραγματοποιήσαν στίς ακόλουθες πολιτικές μορφές:

1. Άπό τό 1830 και ύστερα τό έλληνικό κράτος, καρπός τών πόθων και τών άγώνων γιά άπολύτρωση από τόν όθωμανικό ζυγό και φορέας τών έλπίδων και τών όνειρων όλου τού έλληνισμού, οίκοδομεί τήν κρατική του ύπόσταση στή στενή και φτωχή γή τού κλασικού έλληνικού πολιτισμού.

2. Παράλληλα, πέρα από τά περιορισμένα όρια τού ανεξάρτητου κράτους, στήν έπικράτεια τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας ζει ή πλειονότητα τού έλληνικού έθνους. Ό έλληνισμός τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας παρά τήν κοινή πολιτική του ταυτότητα παρουσίαζε μεγάλη έσωτερική άνομοιογένεια και γεωγραφικά βασισμένες ιδιαιτερότητες. Ό άξονας τών διαφοροποιήσεων αυτών διέκρινε καταρχήν τόν έλληνισμό τού εύρωπαϊκού και τού άσιατικού τμήματος τής αυτοκρατορίας. Μέσα σέ κάθε μία από τίς μεγάλες αυτές γεωγραφικές ένότητες είναι εύδιάκριτες άλλες μερικότερες διαφοροποιήσεις καθορισμένες από κριτήρια κοινωνικοοικονομικά, έθνογραφικά και πολιτισμικά. Έτσι στήν Εύρώπη ο έλληνισμός τής Όθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν κατάσπαρτος σέ γεωγραφικά κατακερατισμένες αλλά πανάρχαιες κοιτίδες, διάστικτες όμως από ένκαταστάσεις άλλων έθνικών στοιχείων, πράγμα πού έμελλε νά δημιουργήσει σοβαρά πολιτικά προβλήματα. Η Θεσσαλία, ή Ήπειρος, ή Μακεδονία, ή Θράκη, ή Άνατολική Ρωμυλία άποτελούσαν τό χώρο τής συνάντησης και άνταγωνιστικής συνύπαρξης τού έλληνισμού μέ τίς ποικίλες έθνικές οντότητες τής Βαλκανικής, Σλαύους, Βούλγαρους, Άλδανούς, Κουσοβλάχους, Έβραίους και Τούρκους. Πέρα από τό Αίγαίο και τήν Προποντίδα στίς άχανείς μικρασιαστικές χώρες ζούσε έννας άλλος πολύμορφος έλληνισμός, πού τόν συναποτελούσαν τρεις τουλάχιστον έθνογραφικές ένότητες: (α) ο έλληνισμός τών άνθηρών περιοχών τής Δυτικής Μικρασίας, προϊόν συνεχούς συστηματικού έποικισμού από τά νησιά και τήν Πελοπόννησο από τό τέλος τού δέκατου όγδοου αιώνα και μετά πρός τίς μεγάλες μικρασιατικές πόλεις (Σμύρνη, Κυδωνίες, Αϊδίνι, Άδραμύττι, Πέργαμος, Μαγνησία, Κασαμπάς κ.ά) και τήν πλούσια ύπαιθρο τής Δυτικής μικρασίας, (β) ο γηγενής έλληνισμός τής κεντρικής Μικράς Άσίας, ιδίως τής Καππαδοκίας, στό χώρο τής παλιάς «άρχισατραπίας τού Ίκονίου», πού έχοντας τουρκοφωνήσει κάτω από τήν πίεση τής κατάκτησης είχε διαφυλάξει στήν άπομόνωσή του τήν Όρθοδοξία ως τό διαφοροποιού χαρακτηριστικό τής συλλογικής του ταυτότητας και βρισκόταν στίς τελευταίες δεκαετίες τού δέκατου ένατου αιώνα

σέ στάδιο πνευματικής και έθνικής ανάκαμψης μέσω τής παιδείας¹. (γ) ο πανάρχαιος τέλος έλληνισμός τού Πόντου μέ τίς ζωντανές αναμνήσεις τής Βυζαντινής του δόξας, τίς ήρωικές άγωνιστικές του παραδόσεις και τήν έθνολογική του ίκμάδα, πού μέσα στίς οικονομικές συγκυρίες τού δέκατου ένατου αιώνα γνώρισε μοναδική πολιτισμική και πολιτική άνάπτυξη.²

Σημαντικό τμήμα τού έλληνισμού τής όθωμανικής αυτοκρατορίας και γέφυρα μεταξύ τού εύρωπαϊκού και τού άσιατικού του κορμού άποτελούσε ο έλληνικός πληθυσμός τών νησιών τού Αιγαίου. Ό άνθηρός έλληνισμός τής Μικράς Άσίας βρισκόταν παντού σέ πληθυσμιακή μειοψηφία σέ σχέση πρός τό σύνολο τουρκικό στοιχείο, ένώ στή Μακεδονία και τήν Άνατολική Ρωμυλία ο έλληνισμός βρισκόταν σέ θέση σκληρής άντιπαράθεσης μέ τό βουλγαρικό και γενικότερα τό σλαβικό στοιχείο-άντιπαράθεση πού μελλοντικά θά περιλάμβανε και τούς Άλδανούς στή Βόρειο Ήπειρο. Στά νησιά τού Αιγαίου όμως ή κάθε μορφή ύπεροχής τού έλληνισμού ήταν συντριπτική και άδιαμφισβήτητη. Η Σαμοθράκη, ή Λήμνος, ή Ίμβρος, ή Λέσβος, ή Χίος και νοτιότερα τά Δωδεκάνησα όπως και τά μικρότερα νησιά τού άνατολικού Αιγαίου άποτελούσαν μία νησιωτική Έλλάδα κάτω από τόν όθωμανικό ζυγό, ένώ ή Σάμος είχε κερδίσει, ως άποτέλεσμα τών ήρωικών τής άγώνων κατά τήν Έλληνική Έπανάσταση, τό προνομιακό καθεστώς τής άυτόνομης ήγεμονίας υπό Έλληνα ήγεμόνα και όθωμανική έπικυριαρχία³, κατά τό προεπαναστατικό πρότυπο τών παριστρίων ήγεμονιών τής Βλαχίας και τής Μολδαβίας.

1. Μία από τίς παλαιότερες νεοελληνικές πηγές γιά τήν Καππαδοκία είναι τό έργο τού Οίκουμενικού Πατριάρχη Κυρίλλου ΣΤ', *Ίστορική περιγραφή τού έν Βιέννη προεκδοθέντος χωρογραφικού πίνακος τής μεγάλης άρχισατραπίας τού Ίκονίου*, Κωνσταντινούπολη 1815. Ματυρείται έτσι ή θέληση γνωριμίας μέ τόν έξωτικό και ξεχασμένο έλληνισμό πού είχε επιβιώσει στά βάθη τής Άνατολής. Μετά πολλές δεκαετίες τό έργο τού Καππαδόκη λόγιου Ν.Σ. Ρίζου *Καππαδοκικά ήτοι Δοκίμιον ιστορικής περιγραφής τής Αρχαίας Καππαδοκίας και ιδίως τών έπαρχιών Καισαρείας και Ίκονίου*, Κωνσταντινούπολη 1856, συνέβαλε σημαντικά στήν ανακάλυψη τού έλληνισμού τής Καππαδοκίας σέ μία έποχή έξαφρασης τού νεοελληνικού έθνικισμού. Τό έργο αυτό έντάσσεται σέ μία όλόκληρη φιλολογία τοπικών μελετών, πού άποσκοπούσαν νά κάνουν γνωστή τήν ύπαρξη τού έλληνισμού τής Άνατολής. Για μία έπισκόπηση τής ζωής και τής γλώσσας τών έλληνικών κοινοτήτων τής Καππαδοκίας άκριβώς στίς παραμονές τού ξεριζωμού όλ. R. M. Dawkins, *Modern Greek in Asia Minor*. Cambridge 1916, σσ. 1-38. Ό έλληνισμός τής Καππαδοκίας μελετήθηκε σέ βάθος από τό Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Τά πορίσματα τής αρχικής έρευνας συνοψίζονται στήν ώραία μελέτη τής Μέλπωδ Λογοθέτη - Merlier, «Οί έλληνικές κοινότητες στή σύγχρονη Καππαδοκία», *Δελτίο Κέντρον Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμ. Α' (1977), σσ. 29-74.

2. Για τήν ανακάλυψη τού Πόντου από τήν έλληνική σκέψη όλ. Περικλέους Τριανταφυλλίδου, *Η έν Πόντω έλληνική γνή ήτοι τά Ποντιακά*, Άθήνα 1866 και ιδίως Σάββα Ίωαννίδη *Ίστορία και στατιστική Τραπεζούντος και τής περί ταύτην χώρας ως και τής περι τής ένταύθα έλληνικής γλώσσας*, Κωνσταντινούπολη 1870.

3. Για τό πολιτικό καθεστώς και τήν πολιτική ιστορία τής ήγεμονίας τής Σάμου πολύτιμη πηγή είναι τό πολύτομο έργο τού Έπαμεινώνδα Ι. Σταματιάδου, *Σαμακά, ήτοι Ίστορία τής ήσου Σάμου από τών παναρχαίων χρόνων μέχρι τών καθ' ήμάς*, Σάμος, εκ τού Ήγεμονικού τυπογραφείου, 1881-1887, ιδίως οί τόμοι Γ' και Δ', σσ. 104-168 πού πραγματεύονται τήν πολιτική ιστορία και τή διοίκηση τής ήγεμονίας άντίστοιχα.

Παρόμοιο καθεστώς έσωτερικής αυτονομίας υπό Έλληνα ήγεμόνα έξασφάλισε προς τό τέλος του αιώνα ή Κρήτη ύστερα από έπανελημμένες έξεγέρσεις και αδιάλειπτη αντίσταση στην όθωμανική κυριαρχία ενός σχεδόν αιώνα – μετά τους άγώνες της έπαναστατικής δεκαετίας του 1820 κινήματα διαμαρτυρίας στην Κρήτη σημειώθηκαν στά 1833, 1841, 1858, άκολούθησε ή κρητική έπανάσταση του 1866-1869 και νέες έξεγέρσεις στά 1877-78, 1878-89 και 1896-97.

3. Άλλο τμήμα του έλληνισμού υπό ξένη κυριαρχία άποτελούσε στή δυτική του έσχατιά ή Έπτάνησος. Μετά τή μακραιώνη βενετική διακυβέρνηση τά Ίόνια νησιά γνώρισαν από τό 1797 διαδοχικά τήν κατοχή των δημοκρατικών Γάλλων, των Ρώσων και των αυτοκρατορικών Γάλλων, άποτελέσαν τό πρώτο νεώτερο έλληνικό κράτος ως ή Έπτάνησος Πολιτεία (1800-1807)⁴ και τελικά παραδόθηκαν μέ τίς διευθετήσεις της Παλινόρθωσης στή βρετανική προστασία από τό 1815 ως τό 1864.

4. Στην άνατολική έσχατιά του έλληνισμού και άφου είχε λήξει στή Δύση μέ τήν ένωσή της Έπτανήσου ή άγγλική κατοχή σημαντικού τμήματος του έλληνισμού έπανήλθε τό 1878 στην Κύπρο στό πλαίσιο της οριοθέτησης των στρατηγικών επάλξεων του βρετανικού ίμπεριαλισμού προς διασφάλιση της όδου των Ίνδιών. Τερματίστηκε έτσι ή Τουρκοκρατία στην έλληνική μεγαλόνησο της Άνατολικής Μεσογείου και τέθηκαν οι βάσεις για τήν δημιουργία μιάς μόνιμης ίδιατερότητας, πολιτικής, οικονομικό-κοινωνικής και πολιτισμικής μέσα στό πλαίσιο του ευρύτερου έλληνισμού του είκοστού αιώνα.

5. Τέλος στην έπισκόπηση αυτή της πολυμορφίας της ιστορικής ύπαρξης του έλληνισμού θά πρέπει νά προστεθεί ή έλληνική διασπορά του Ευξείνου Πόντου και ίδίως της άνατολικής άκτής της Μεσογείου. Οι έλληνικές παροικίες των άκτών της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας και της Νότιας Ρωσίας άποτελούσαν τό δέκατο ένατο αιώνα δημογραφικές και κοινωνικές πραγματικότητες μέ σημαντική ιστορική παράδοση πού άνασυνδέοταν ίδεολογικά μέ τήν ιστορία του άρχαίου έλληνικού άποικισμού στις περιοχές αυτές (όπως συνέβαινε άλλωστε και μέ τά αντίστοιχα φαινόμενα των δυτικών παραλίων της Μικράς Άσίας). Γνήσιες έλληνιστικές έξάλλου ήταν οι ιστορικές ρίζες των Έλληνορθόδοξων Πατριαρχείων Άλεξανδρείας, Άντιοχείας και Ίεροσολύμων. Άπό αυτά, τά Πατριαρχεία Άλεξανδρείας και Ίεροσολύμων κατόρθωσαν κατά τόν δέκατο ένατο αιώνα, ένισχυμένα, ίδίως τό πρώτο, από τό μαζικό έλληνικό έποικισμό στό έκκλησιαστικό τους κλίμα, νά άνασυνδέσουν τή νεώτερη άποστολή τους μέ τήν άρχαία έλληνιστική και χριστιανική τους παράδοση και κατόρθωσαν, και μετά τή διαρροή των άνηθρών παροικιών, νά συντηρήσουν τήν έλληνική πνευματική παρουσία και τήν έλληνική γλώσσα στην Έγγύς Άνατολή μέ φορείς τίς ιστορικά έλληνικά έκκλησιαστικά καθιδρύματα της περιοχής. Πνευματική έπαλξη άνάλογης σημασίας άποτελεί και ή Μονή της Άγίας Αίκατερίνης του Σινά.

Όπως φαίνεται από τήν πιό πάνω έπισκόπηση ή πολιτική γεωγραφία του έλληνισμού τόν δέκατο ένατο αιώνα συνέπιπτε άκριδώς μέ τήν ιστορική έννοια της «καθ' ήμάς Άνατολής». Η ένότητα του έλληνικού κόσμου βασιζόταν κατά κύριο λόγο στην κοινή πολιτισμική κληρονομία της Όρθοδοξίας. Τό άλλο δυνητικό στοιχείο ένότητας, ή γλώσσα, παρουσίαζε μικρότερης έμβέλειας καθολικότητα έξαιτίας της πολυμορφίας των κατά

τόπους διαλέκτων και της ένταξης στό συλλογικό σώμα του έλληνισμού ξενόγλωσσων πληθυσμών όπως οι Τουρκοφώνοι Όρθόδοξοι της Καππαδοκίας. Στο πολιτικό έπίπεδο ό κατακερματισμός του έλληνισμού συνιστούσε ένα άκόμη πολυπλοκότερο φαινόμενο. Η δημιουργία του έλληνικού κράτους τό 1830 έπέφερε τό όριστικό ρήγμα στό ένιαίο σώμα του έλληνισμού, πού είχε σάν κεντρικό του τήν Όρθοδοξία. Ός συνέπεια της ριζικής αυτής τομής ό πολιτικά πλέον κατακερματισμένος έλληνισμός άπόκτησε δύο έθνικούς πόλους. Στην παλαιότερη πρωτεύουσα της οικουμενικής και της έλληνικής Όρθοδοξίας, τήν Κωνσταντινούπολη, προστέθηκε ένα νέο έθνικό κέντρο, ή Άθήνα, πρωτεύουσα του άνεξάρτητου κράτους του έλληνικού έθνους. Η συνύπαρξη των δύο πόλων του γένους συμβόλιζε χαρακτηριστικά τή διαδικασία της άλλαγής του ιστορικού ρόλου του έλληνισμού και της ίδεολογίας του, από τόν οικουμενισμό των πολυεθνικών θεοκρατικών αυτοκρατοριών στην έθνική άποκλειστικότητα του νεώτερου ευρωπαϊκού έθνους-κράτους.

Άπό τά δύο κέντρα του έλληνισμού τό δέκατο ένατο αιώνα ή Κωνσταντινούπολη ήταν άδιαμφισβήτητα τό σπουδαιότερο από κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και φυσικά θρησκευτική άποψη αλλά και πολιτικά ως ή έδρα της ήγεσίας του σημαντικότερου ποσοτικά τμήματος του έλληνικού έθνους, τουλάχιστον ως τούς βαλκανικούς πολέμους. Τό σαφές αυτό προβάδισμα ως τό ουσιαστικό έθνικό κέντρο τό διατήρησε ή Πόλη σχεδόν ως τό τέλος του αιώνα. Άντίθετα ή Άθήνα, πρωτεύουσα του φτωχού και κολοβού κράτους πού άσφυκτιούσε μέσα στά σύνορα του 1832, αλλά και εκείνα του 1864 όπως και του 1881, δέν ήταν παρά μιά μικρή και άσχημάτιστη πόλη, άτελειστικά καθυστερημένη και έπαρχιακή σέ σύγκριση μέ τά μεγάλα άστικά κέντρα, πού άποτελούσαν άνηθρές έστίες του έλληνισμού στην Άνατολική Μεσόγειο: Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Άλεξάνδρεια, Κάιρο και άκόμη τή Θεσσαλονίκη, τήν Όδησό και τήν Τεργέστη. Όμως αυτή ή μικρή και περιοφρονήμένη Άθήνα, μέ τήν κατομοιρία και τή φτώχεια της⁵, ήταν ή πρωτεύουσα του άνεξάρτητου έλληνικού βασιλείου και άποτελούσε κατά συνέπεια τό έπίκεντρο όλων των έλπίδων και των όνειρων πού ή ύπαρξη του συμβόλιζε για τόν έλληνισμό.

Λογικό έπακόλουθο της πολιτικής και ψυχολογικής αυτής πραγματικότητας ήταν ή διαμόρφωση από τά δύο έθνικά κέντρα αντίστοιχων πολιτικών προγραμμάτων για τήν άσκηση

4. Και για τίς πολιτικές περιπέτειες της Έπτανήσου και τίς άλλεπάλληλες έναλλαγές των καθεστώτων των νησιών πολύτιμες παραμένουν οι παλαιότερες πηγές όπως του Γ. Ε. Μαυρογιάννη, *Ίστορία των Ίονίων νήσων άρχομένη τό 1797 και λήγουσα τό 1815*, Άθήνα 1889, том. Α΄-Β΄ και του Ernano Lunzi *Storia delle Isole Ionie sotto il Reggimento dei Repubblicani Francesi*, Βενετία 1860 και ίδίως του ίδιου *Della Repubblica Settinsulare Libri Due*, Bologna 1863. Ένδεικτική των προσδοκιών πού προκάλεσαν οι έξελίξεις αυτές στην Έπτάνησο είναι ή άφιέρωση από τόν Κοραή της έκδοσης του του έργου του Beccaria, *Περί άμαρτημάτων και ποινών*, Παρίσι 1802 «τη νεοσυντάκτω των Έπτά Νήσων Έλληνική Πολιτεία... διά τας χροστάς έλπίδας...»

5. Πρβλ. ένδεικτικά τίς έντυπώσεις της Πηνελόπης Σ. Δέλλα, *Πρώτες ένθυμώσεις*, έπιμ. Π. Α. Ζάννα, Άθήνα 1980, σσ. 68-70, 85-93, 150-153.

της ηγεσίας του έλληνισμού. Η πολιτική της Κωνσταντινούπολης, του Οίκουμενικού Πατριαρχείου και των Νεο-Φαναριωτών μετά τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα είναι θέματα όπου οι γνώσεις μας είναι ακόμη άσαφεις και ιδεολογικά χρωματισμένες⁶. Απαιτείται συνεπώς προσεκτική έρευνα των πηγών με στόχο τη διευκρίνιση των προβλημάτων αυτών. Στις σελίδες που ακολουθούν θα εξεταστεί η πολιτική του έθνικού κέντρου, όπως άσκήθηκε από το έλληνικό κράτος και οι ιδεολογικοί συντελεστές της πολιτικής αυτής.

II

Η πολιτική του έθνικού κέντρου που ακολούθησε το έλληνικό κράτος γνώρισε δύο φάσεις με θεμελιώδη τομή το 1922. Η πρώτη φάση καλύπτει την περίοδο από την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Ελλάδας με το πρωτόκολλο του Λονδίνου της 3ης Φεβρουαρίου 1830 ως τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922.

Η περίοδος αυτή αποτελεί ουσιαστικά τον έλληνικό δέκατο ένατο αιώνα που όπως και στην ιστορία των υπόλοιπων ευρωπαϊκών λαών υπήρξε ο αιώνας του ρομαντικού έθνικισμού.

Γνώμονας της πολιτικής του έθνικού κέντρου στην περίοδο αυτή υπήρξε η ένταξη στο έλληνικό κράτος όλων των τμημάτων του έλληνισμού που είχαν μείνει πέρα από τα σύνορά του. Στρατηγική επιδίωξη ήταν να ταυτιστεί το κράτος με το έθνος με τακτική μεθόδευση τη σταδιακή επέκταση των συνόρων του κράτους ώστε να συμπεριληφθούν σ' αυτά όλα τα έδάφη που κατοικούσαν από Έλληνες. Αυτό υπήρξε το περιεχόμενο του έλληνικού αλυτρωτισμού, που όπως όλα τα ανάλογα κινήματα άλλων εθνών, γνώρισε εξάρσεις και φαντασιώσεις έξω από κάθε πολιτικό ρεαλισμό. Η σχετική μυθολογία όμως ήταν αναγκαία προϋπόθεση στην επεξεργασία της ιδεολογίας του έθνικού κέντρου και γίνεται κατανοητή σε συνάρτηση με το ρομαντικό κλίμα της εποχής.

Η πολιτική του έθνικού κράτους ως έθνικού κέντρου του έλληνισμού απαρτίστηκε από τρία οργανικά αλληλένδετα στοιχεία. Πρώτο στοιχείο υπήρξε η καλλιέργεια της ιδεολογίας της έθνικης ένότητας που άποσκοπούσε να νομιμοποιήσει το κρά-

6. Το θέμα είναι πολύπλοκο και χρειάζεται προσεκτική μελέτη. Για μία πρώτη προσέγγιση βλ. Άλεξη Άλεξανδρή, «Οι Έλληνες στην ύπηρεσία της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας 1850-1922», *Δελτίον της Ιστορικής και Έθνολογικής Έταιρείας της Ελλάδος*, τομ. 23 (1980) σσ. 365-404.

ΕΘΕΛΟΝΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ 1912 ΑΡΧΗΓΟΣ ΑΘ. ΜΗΝΟΠΟΥΛΟΣ.

τος ως τόν πόλο τών ἐλλίδων καί τό κέντρο τών ἀποφάσεων γιά τήν τύχη τοῦ ἔξω ἑλληνισμοῦ. Ἡ ἰδεολογική νομιμοποίηση ἐπιτεύχθηκε μέ τήν παρουσίαση τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος τῆς Μεγάλης Ἰδέας ὡς τοῦ ἀποκορυφώματος τῆς ἐσωτερικῆς λογικῆς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἡ χαρακτηριστικότερη ἔκφραση τῆς ἰδεολογίας αὐτῆς δόθηκε ἀπό τόν κατεξοχήν ἔκπρόσωπο τοῦ ρομαντικοῦ ἱστορικισμοῦ στήν ἑλληνική παιδεία, τόν Κωνσταντῖνο Παπαρρηγόπουλο, ἤδη σ' ἓνα ἀπό τά νεανικά του ἔργα:

«Εἰς τήν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, τά πάντα προήγον καί διετήρουν τήν διαίρεσιν. Ἡ θρησκεία διά τῆς πολυθείας, ἡ ἔθνική καταγωγή, διά τῆς διαφορᾶς τῶν φυλῶν· ἡ γλῶσσα διά τῆς ποικιλίας τῶν διαλέκτων· τά πολιτεύματα, διά τῆς ἀποτόμου ἀντιθέσεώς των. Τό ἔθνος οὕτω διηρημένον, ἠδύνατο μὲν νά ἀκμάσῃ πρὸς καιρόν, ἀλλά δέν ἠδύνατο νά διατηρήσῃ τήν ἀνεξαρτησίαν του. Ἡ ἀνεξαρτησία θέλει ἐνότητα, ἡ δέ ἐνότης ἦτο ἀνέφικτος ἐνόσῳ ἢ Ἑλλάς ἐσύγκειτο ἐκ τοσοῦτων διαλυτικῶν στοιχείων. Ἐντεῦθεν ἡ ὑποδούλωσις τῆς ἡτο ἀφευκτος.

Ἡ ὑποδούλωσις αὕτη διήρκεσε πολὺ καί συνωδευθὴ ἀπὸ φοβεράς καταστροφάς. Τό Ἑλληνικόν Ἔθνος διά νά ἀναλάβῃ τήν ἀνεξαρτησίαν του, εἶχε χρεῖαν νέων στοιχείων ὑπάρξεως· διά νά ἀποκτήσῃ νέα στοιχεία ὑπάρξεως, ἦτο ἀνάγκη νά καταλυθῶσι τά ἀρχαία καί διά νά καταλυθῶσι ταῦτα ἔπρεπε νά ὑποκύψῃ εἰς κλονισμούς σφοδροτάτους... ἀλλά πλησίον τῶν ἑρειπίων... ἀνεβλάστανε νέος κόσμος ἰδεῶν καί πραγμάτων.

Τήν πολυθεῖαν διεδέχθη ἡ ἐνότης τοῦ χριστιανισμοῦ· τήν ποικιλίαν τῶν διαλέκτων, ἡ ἐνότης τῆς γλώσσης· τήν διαφορᾶν τῶν φυλῶν, ἡ ἐνότης τοῦ ἔθνους καί ἤδη ὁ Ἑλληνικός λαός, τεθωρακισμένος μέ τήν τριπλῆν ταύτην πανοπλίαν ἀγωνίζεται νά ἀνακτήσῃ τήν πολιτικὴν ἐνότητά του»⁷.

Τά σχετικά μέ τή γένεση καί τήν πρῶτην διαμόρφωση τῆς ἰδεολογίας τῆς Μεγάλης Ἰδέας – ἂν καί ὄχι καί ἡ μεταγενέστερη ἐξελίξις τῆς – ἔχουν διερευνηθεῖ μέ κάποια ἐπιμέλεια.⁸

Λιγότερο ἰκανοποιητικά ἔχει μελετηθεῖ τό δεύτερο στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἀπέναντι στόν ἐξωελλαδικό ἑλληνισμό, ἡ ἀπόπειρα δηλαδή τῆς συστηματικῆς μεταλαμπάδευσης τῆς ἰδεολογίας τοῦ ἀλυστρωτισμοῦ ἀνάμεσα στοὺς ἑλληνοφώνους πληθυσμούς τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἰδεολογία τοῦ ἑθνικοῦ κέντρου, ἔντονα ἐθνικιστικὴ καί ρομαντικὴ, ὅπως διαμορφώνεται στίς δεκαετίες τοῦ 1840 καί 1850 ἐκπλήρωσε ἕναν ἱστορικό ρόλο πολιτισμικῆς ἐνοποίησης τόσο ἐσωτερικά ὅσο καί ἐξωτερικά. Ἡ ἐνοποιητικὴ τῆς λειτουργία διεκπεραιώθηκε στό ἐσωτερικό μέσω τῆς ἐκπαίδευσης, τῆς διοίκησης, τῆς στρατιωτικῆς θητείας καί τῶν ἄλλων μηχανισμῶν τῆς οἰκοδόμησής τοῦ κράτους μέ τοὺς ὁποίους χειραγωγήθηκε ἡ παραδοσιακὴ κοινωνία τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου καί ἐγινε δέσμια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους καί τῶν θεσμῶν του μέ πρόσημα πάντα τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἑθνικοῦ κέντρου. Τά αἰτήματα τοῦ ἑθνικισμοῦ ἀποτελέσαν τό συμβολικὸ περιεχόμενο τῆς πολιτικῆς «κουλτούρας», πού πρόσδωσε λειτουργικότητα στίς ξενόφερτες θεσμικὲς πραγματικότητες τοῦ νέου κράτους. Ἄν καί οἱ διαδικασίες οἰκοδομησῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἔχουν πιά ἐνταχθεῖ σέ μίαν οσοβαρὴ προβληματικὴ ἱστορικὴ ἔρευνας, οἱ ἐπιπτώσεις καί ὁ λειτουργικὸς ρόλος τῆς ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας ἔχουν πολὺ λιγότερο συνειδητοποιηθεῖ παρά τόν καθοριστικὸν αὐτῶν ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ χαρακτῆρα τοῦ κράτους⁹. Ἀκόμη λιγότερο ἔχει ἐρευνηθεῖ ὁ ἐνοποιητικὸς ρόλος τῆς ἰδεολογίας αὐτῆς ἔξω ἀπὸ τό κράτος – μίαν λειτουργία πού ἀποσκοποῦσε μέ τὴν διοχέτευση τῶν ἑθνικῶν ἀξιών στοὺς πληθυσμούς τῆς ἑλληνικῆς περιφέρειας νά τοὺς προπαρασκευάσει γιά τὴν ἐνταξὴ τους στό ἑλληνικὸ κράτος.

Βασικὸς φορέας τῆς μεταλαμπάδευσης τῶν ἀξιών τοῦ νεοελληνικοῦ ἀλυστρωτισμοῦ πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμούς τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρξε τό Ἐθνικὸ Πανεπιστήμιο. Ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ του τὸ 1837 ἀποστολὴ τοῦ πανεπιστημίου τάχθηκε ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν Ἀνατολή, ἡ μετάδοσις δηλαδή τοῦ πλέγματος ἀκριβῶς τῶν ἰδεῶν πού τόσο εὐγλωττα καί ἐπιγραμματικά συνόψισε ὁ Παπαρρηγόπουλος. Τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ τό πανεπιστήμιο ἐκπλήρωσε μέ ἀξιοθαύμαστη ἀποτελεσματικότητα μέσω τῆς ἐξαγωγῆς ἐκπαιδευτικῶν στελεχῶν ἀλλὰ καί μέ τὴν ἐκπαίδευση τῶν ἠγετικῶν στοιχείων τοῦ ἀλύτρωτου καί τοῦ παροικιακοῦ ἑλληνισμοῦ. Μέ τὸν τρόπο αὐτὸ τό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν (μέ ἐξαιρέση τίς θεολογικὲς σχολές τῆς Χάλκης καί τοῦ Σταυροῦ Ἱεροσολύμων, μοναδικὸ ἴδρυμα ἀνώτατης παιδείας σ' ὀλόκληρο τὸν ἑλληνισμό) μεταβλήθηκε σὸν καταξοχὴν χώρο παραγωγῆς τῶν εὐαγγελιστῶν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Οἱ φορεῖς αὐτοί, ἐλέγχοντας ἀποκλειστικά τό ἐκπαιδευτικὸ σύστημα τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ, ἐργάστηκαν συστηματικά γιά δεκαετίες καί πέτυχαν σταδιακά ἀλλὰ ἀποφασιστικά τὴν ἐνταξὴ τοῦ ἔκτός τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἑλληνισμοῦ στό συμβολικὸ καί ψυχολογικὸ σύστημα τοῦ νεοελληνικοῦ ἑθνικισμοῦ. Τέθηκαν ἔτσι τὰ θεμέλια τῆς δημιουργίας ἐνωτικῶν κινημάτων στὰ ἀλύτρωτα ἐδάφη καί ἡ πολιτικὴ τοῦ ἑθνικοῦ κέντρου πού ἀκολουθοῦσε τὸ ἑλληνικὸ κράτος μεταστοιχειώθηκε σέ αἶτημα ἐλευθερίας καί αὐτοδιάθεσης τῶν ἀλύτρωτων πληθυσμῶν. Ἡ διαδικασία αὕτη ἀπέκτησε ἐντυπωσιακὴ εὐρύτητα καί πυκνότητα κατὰ τίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ δέκατου ἑνατοῦ αἰῶνα καί τίς δύο πρώτες τοῦ εἰκοστοῦ.¹⁰ Ἀπέδωσε μάλιστα τόσο πλούσιους καρπούς ὥστε νά ἐπιτύχει τὴν διεξόδου τῶν νεοελληνικῶν ἑθνικῶν ἀξιών καί ἀνάμεσα στοὺς ἀπομονωμένους καί τουρκόφωνους ἀκόμη πληθυσμούς τῶν ἀπρόσιτων κοινοτήτων

7. Κωνσταντῖνου Παπαρρηγοπούλου, *Τὸ τελευταῖο ἔτος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας*, Ἀθήνα 1844, σσ. 3-4. Χαρακτηριστικὲς εἶναι καί οἱ ἀπόψεις τοῦ Γ. Κοζάκη-Τυπάλδου, *Φιλοσοφικὸν δοκίμιον περὶ τῆς προόδου καί τῆς πτώσεως τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος*, Ἀθήναι 1839, σσ. 505-506.

8. Βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Τῆς μεγάλης ταίτης ἰδέας*, Ἀθήνα 1970. Γιά τὴν πρωτοεμφάνιση τοῦ ὄρου σέ νεοελληνικὸ κείμενο, βλ. Γ. Λέφα, *Ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος καί οἱ ἐπιδράσεις τοῦ ἔργου του στοὺς συγχρόνους του*, Ἀθήναι 1979, σελ. 27, σημ. 2. Σχετικὰ μέ τίς ἱστορικὲς πλευρὲς τοῦ Μεγαλοϊδεατισμοῦ βλ. Anthony Bryer, «The Great Idea - History Today», τομ. XV, No 3 (Μάρτιος 1965), σσ. 159-168. Γιά τὴν διπλωματία τῆς Μεγάλης Ἰδέας βλ. E. Driault καί M. Lheritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, τομ. II: *Le regne d' Othon. La Grande Idée 1830-1862*, Παρίσι 1925.

9. Ἡ σχετικὴ ἑλληνικὴ θεματολογία ἀξίζει νά μελετηθεῖ συγκριτικὰ στὰ θεωρητικὰ πλαίσια πού διατυπώνονται στὴ συλλογὴ *The Formation of National States in Western Europe*, Ed. by Charles Tilly, Princeton 1975.

10. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ πολὺ λίγο ἔχουν μελετηθεῖ καί ὅπου αὐτὸ ἔχει γίνεῖ ἡ ἔρευνα περιορίζεται στὴν ἐπίσημον τῆς ἐθνικῆς συμβολῆς τῶν σχετικῶν πρωτοβουλιῶν, χωρὶς νά προχωρεῖ σέ μίαν γενικότερη προβληματικὴ. Ἐξαιρέση ἀποτελεῖ ἡ λαμπρὴ μελέτη τοῦ Anthony Bryer, «The Pontic Revival and the New Greece» πού περιλαμβάνεται στὴ συλλογὴ μελετῶν τοῦ *The Empire of Trebizond and the Pontus* Λονδίνο, Variorum Reprints, 1980, μελέτῃ ἀρ. 13. Ἐνδιαφέροντα καί σημαντικὰ στοιχεῖα γιά τὴν διαδικασίαν αὐτὴν βρίσκονται στίς ἐργασίες τῆς Κυριακῆς Μαμῶνι, «Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν καί δράσιν τῶν συλλόγων Παιδεστοῦ Θεράκης (1971-1922)» *Μνημοσύνη*, τομ. Β' (1969), σσ. 278-302. «Les Associations

της Καππαδοκίας.¹¹ Τό φαινόμενο έχει παραμείνει ουσιαστικά αμελέτητο, σύμπτωμα κι αυτό της έλλαδικής έστίας της νεοελληνικής ιστοριογραφίας, της όποιας ή ιστορική μνήμη είναι τόσο περιορισμένη και βραχυπρόθεση ώστε ν' άγνοεί, ότι ως πολύ πρόσφατα ή ιστορική ύπαρξη του έλληνισμού υπήρξε γεωγραφικά πολυδιάστατη και ποτέ στη διαδρομή των αιώνων δέν είχε περιοριστεί στη μία μόνο όχθη του Αίγαίου.

Τρία βασικά αίτήματα της έρευνας μπορούν νά έντοπιστούν για μία πρώτη συστηματική προσπέλαση προς τή μνημειώδη αυτή διαδικασία μεταλαμπάδευσης του νεοελληνικού έθνικισμού.

(α) Μελέτη των μηχανισμών της διοχέτευσης των έθνικιστικών ιδεών και της συνακόλουθης ένταξης των έξωελλαδικών έλληνικών πληθυσμών στο σύστημα των άξιών του. Τό πρόβλημα άπαιτεί έμπειρική διερεύνηση της διαδικασίας μετάδοσης ενός συστήματος πολιτικής επικοινωνίας και του ένστερνισμού μιάς νεας συμβολικής γλώσσας πού άποτελέσαν τή βάση της πολιτικής κοινωνικοποίησης των Όρθοδόξων πληθυσμών της Άνατολής μέσα στο πολιτισμικό σύστημα του νεοελληνικού έθνικισμού.¹²

(β) Έξέταση του περιεχομένου της ιδεολογίας πού διαδόθηκε μέ τούς πιό πάνω τρόπους και των έσωτερικών της μεταμορφώσεων και μετεξελίξεων. Μέ έρευνα τής μαρτυρίας των κειμένων μπορεί νά στοιχειοθετηθεί σχετικά μέ τό θέμα αυτό ή άκόλουθη ύπόθεση έργασίας. Στο δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, μέ τήν ανάσχεση και έξαφάνιση της φιλελεύθερης κληρονομιάς του Διαφωτισμού, ή νεοελληνική ιδεολογία πέρασε σ' ένα στάδιο προοδευτικής σκλήρυνσης πού έκφράστηκε μέ έξαρση ως τή μεσαιωνική φαντασίωση των αίτημάτων του έθνικισμού και τελικά πρόσφερε τό νομιμοποιητικό ύπόβαθρο στις ιδεολογίες του άυταρχισμού τόν είκοστό αιώνα.¹³

(γ) Άναζήτηση τελικά των μορφών της έσωτερικής κριτικής πού προκάλεσε ή ιδεολογία και τό πολιτικό πρόγραμμα του άλυτρωτισμού. Παράλληλα προς τή μελέτη των διλημάτων μεταξύ έκσυγχρονιστικού φιλελευθερισμού και έπεκτατικού έθνικισμού στη μεθόδευση των προτεραιοτήτων της νεοελληνικής πολιτικής ζωής πού έθεσε από τήν άρχή ή Μεγάλη Ίδέα στη νεοελληνική πολιτική σκέψη,¹⁴ πρέπει ν' άνιχνευθούν και οι έπιφυλάξεις, άμφισβητήσεις και ένοράσεις έναλλακτικών έπιλογών, πού κατά καιρούς έμφανίστηκαν σχετικά μέ τά ιστορικά πεπρωμένα και τό πολιτικό μέλλον των άλύτρωτων Έλλήνων. Οί άπόψεις των Ίωνα Δραγούμη και Άθανασίου Σουλιώτη-Νικόλαϊδη δέν άποτελούσαν παρά τήν άπόληξη και τή ρηξικέλευθη δημόσια διατύπωση μιάς σοβαρής προβληματικής, πού ύπόδοσσε για δεκαετίες στα περιθώρια της κυρίαρχης ιδεολογίας. Οί διαφοροποιήσεις αυτές πρέπει ν' άνιχνευθούν και μεταξύ των περιθωριακών κινημάτων ιδεολογικής άμφισβήτησης στην έλληνική παιδεία αλλά ιδίως μεταξύ της διάνοησης και της ήγεσίας των άλυτρώτων. Η έρευνα αυτή θά έπιτρέψει και τή διευκρίνιση της πολιτικής του έθνικού κέντρου, πού άκολούθησε ή Κωνσταντινούπολη σέ σχέση μέ τής επιδιώξεις του έλληνικού κράτους.

Ένα τρίτο και τελευταίο για τή γενική έπισκόπηση, πού έπιχειρείται εδώ, στοιχείο της πολιτικής του έλληνικού κράτους άπέναντι στον έξωελλαδικό έλληνισμό συνιστούσαν οι άπόπειρες για δυναμική έφαρμογή της ένσωμάτωσης των άλύ-

τρων στα όρια του βασιλείου. Οί ένεργειες αυτές πήραν δύο μορφές. Συνθήεστερα έμφανίζονταν ως παροχή ένίσχυσης σέ έξεγέρσεις και έπαναστατικά κινήματα των άλύτρωτων έδαφών, όπως για παράδειγμα οι έξεγέρσεις στη Θεσσαλία τό 1841 και 1854, οι έξεγέρσεις στην Ήπειρο και Μακεδονία στα 1853, οι έπανειλημμένες έπαναστάσεις στην Κρήτη και τέλος ο Μακεδονικός Άγώνας. Δέν έλειψαν όμως και οι άπόπειρες έμπλοκής σέ άπευθείας πολεμική άναμέτρηση μέ τήν Τουρκία μέ όλέθρια άποτελέσματα, πού δραματοποιούσαν τήν άδυναμία του έλληνικού κράτους και τήν έντονη αντίφαση άνάμεσα στις άλυτρωτικές του φιλοδοξίες και τής πραγματικές του δυνατότητες. Τά παραδείγματα των Κριμαϊκών και του πολέμου του 1897 είναι εύγλωττα συμπτώματα της άντινομίας αυτής. Η ίδια

pour la propagation de l'instruction grecque à Constantinople (1861-1922)», *Balkan Studies*, τομ. 16, άρ. 1 (1975), σσ. 103-112 και «Τό άρχείο του Μικρασιατικού συλλόγου "Άνατολή", *Μνημοσύνη*, τομ. Ζ' (1978-1979), σσ. 123-150 Βλ. έπίσης Έλένης Μπελιά, «Η δραστηριότητα του έν Άθήνας Συλλόγου προς Διάδοσιν των Έλληνικών Γραμμάτων ύπέρ του έλληνισμού της Θράκης», *Άθηνά*, τομ. 79 (1974-1975) σσ. 85-94. Η διαδικασία ένταξης του έξω έλληνισμού στο ιδεολογικό σύστημα του νεοελληνικού έθνικισμού μέ ειδική διερεύνηση της περίπτωσης της Κύπρου έξετάζεται στο θεωρητικό της πλαίσιο στην έργασία μου «The Dialectic of Intolerance: Ideological Dimensions of Ethnic Conflict», *Journal of the Hellenic Diaspora*, τομ. VI, άρ. 4 (Χειμώνας 1979) σσ. 5-30. Άπό τήν παλαιότερη διβλιογραφία μία σπουδαία πηγή σχετικά πληροφοριών είναι τό έργο του G. Chassiotis, *L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu' à nos Jours*, Παρίσι 1881. Η ύπαρξη των δύο έθνικών κέντρων στην Κωνσταντινούπολη και τήν Άθήνα όδήγησε και σέ κάποιον καταμερισμό της ευθύνης για κατεύθυνση της δραστηριότητας αυτής μεταξύ δύο πρωταρχικών φορέων. Ο Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως έριξε τό κύριο βάρος των ένεργειών του στην Άνατολή, ένω ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Έλληνικών Γραμμάτων της Άθήνας κατεύθυνε τής ένεργειές του κυρίως προς τόν άλύτρωτο έλληνισμό του ευρωπαϊκού τμήματος της Όθωμανικής άυτοκρατορίας, μέ στόχο τήν ένίσχυση του έλληνισμού της Μακεδονίας.

11. Ένδεικτικό του όλου πνεύματος ήταν μία έκθεση για τής εξέλιξεις πού δημοσιεύθηκε στο περιοδικό του Συλλόγου Μικρασιατών «Άνατολή» Βλ. Σάββα Β. Ζερβουδάκη Καισαρέως, «Διανοητική Άναγέννησις έν Καισαρία της Καππαδοκίας», *Ξενοφάνης*, τομ. Α' (1896) σσ. 74-85.

12. Τά φαινόμενα αυτά, άφου δέβαινα προηγηθεί συστηματική ιστορική διευκρίνιση των λεπτομερειών τους, θά μπορούσαν νά μελετηθούν και συγκριτικά στο θεωρητικό πλαίσιο πού προτείνει ο Karl Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, Cambridge, Mass, 1953. Πρβλ. Anthony Smith, *Theories of Nationalism*, Λονδίνο 1971, σσ. 86-108.

13. Τής εξέλιξης αυτές προεικά'ουν ήδη οι άπόψεις του Μάρκου Ρενιέρη, όπου είναι καταφανής ο έθνικιστικός μεσαιωνισμός. Βλ. Μ. Ρενιέρη, *Δοκίμιον φιλοσοφίας της ιστορίας*, Άθήνα 1841, σσ. 16-17.

14. Πρβλ. Νικόλαου Δραγούμη, *Ιστορικά άναμνήσεις*, Άθήνα 1879, τομ. Β' σσ. 165-183, για τής παλαιότερες φιλελεύθερες έπιφυλάξεις άπέναντι στον άκρατο Μεγαλοϊδεατισμό και τής πρόσφατη μελέτη του Α. J. Panayotopoulos, «The Great Idea and the Vision of Eastern Federation: à propos of the Views of I. Dragoumis and A. Souloutis-Nicolaidis», *Balkan Studies*, τομ. 21 άρ. 2 (1980), σσ. 331-365 για τή διατύπωση της τελικής άμφισβήτησης του Μεγαλοϊδεατικού προγράμματος.

αντίφαση διέλαμπε και στην καταφυγή του ελληνικού κράτους στην επέμβαση των «προστάτιδων δυνάμεων» για τη διαφύλαξη της άκεραιότητας του αλύτρωτου ελληνισμού σε στιγμές κρίσεων. Όπως επανειλημμένα φάνηκε σε σχέση με τα κινήματα της Κρήτης, τα γεγονότα στην Ανατολική Ρωμυλία (1885) κλπ, στη διαχείριση της τύχης των αλύτρωτων αδελφών το έθνικό κέντρο αναγκάζοταν να περιορίζεται σε διαμαρτυρίες στις δυνάμεις, τη συγκρότηση επιτροπών και την οργάνωση διαδηλώσεων στους δρόμους της Αθήνας. Παρ' όλα αυτά στη διαδρομή των πρώτων πενήντα χρόνων της ιστορίας του το ελληνικό κράτος πέτυχε δύο φορές επέκταση των συνόρων του, το 1864 με την ένωση της Επτανήσου και το 1881 με την ένσωμάτωση της Θεσσαλίας και Άρτας. Η μέθοδος αυτή της εδαφικής επέκτασης δέ φαίνεται να υποψίασε καθόλου τις σκέψεις των θιασωτών του ελληνικού αλυτρωτισμού. Και στις δύο περιπτώσεις οι εδαφικές προσκτήσεις ήλθαν σαν παραχωρήσεις από τις Μεγάλες Δυνάμεις και όχι ως επιτεύγματα των αδιάλειπτων αγώνων για άπελευθέρωση των αλυτρώτων. Η εξέαρτηση του ελληνικού κράτους έπαιρνε έτσι την πιο δραματική της μορφή στις πανηγυρικότερες ακριδώς καμπές της πολιτικής ιστορίας του ελληνικού κράτους.

Η πρώτη φάση της πολιτικής του εθνικού κέντρου έκλεισε με τη δεκαετία των μεγάλων εξορμήσεων 1912-1922, που πρόσδωσε στην ελληνική επικράτεια τη σημερινή εδαφική της φυσιογνωμία. Στην περίοδο αυτή το πρόγραμμα της Μεγάλης Ίδεας μπήκε στο τελικό του στάδιο της δυναμικής διεκδίκησης των εθνικών δικαίων, που βασίστηκε όμως στο ξεπέραςμα του παλαιότερου διλήμματος μεταξύ έκσυγχρονισμού και έπεκτατισμού με τον συνδυασμό των δύο στο πολιτικό πρόγραμμα του νέου κόμματος των Φιλελευθέρων. Τα επιτεύγματα της δεκαετίας διάγραψαν με σαφήνεια τα όρια των δυνατοτήτων της Μεγάλης Ίδεας και δικαίωσαν κατά κάποιον τρόπο τους παλαιότερους φιλελεύθερους στοχαστές όπως τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και τον Χαρίλαο Τρικούπη, που επιζητούσαν να την τιθασειύσουν. Συγχρόνως η τραγική απόληξη της μεγάλης εξορμήσης με τη Μικρασιατική Καταστροφή και την υποχρεωτική ανταλλαγή των μειονοτικών πληθυσμών Έλλάδος και Τουρκίας δέ δραματοποίησε μόνο τις αντινομίες της παλαιότερης ιδεολογικής παράδοσης, αλλά πέτυχε και την πραγμάτωση με τον πιο δδυνηρό τρόπο του θεμελιώδους αίτηματος της πολιτικής του εθνικού κέντρου: κατόρθωσε την πλήρη σχεδόν σύμπτωση του κράτους με το έθνος με τη μόνη τραγική διαφορά, ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί της Ανατολής εντάχθηκαν στο ελληνικό κράτος απογυμνωμένοι από τα ιστορικά έδαφη, που αποτελούσαν τον κύριο σχόχο της Μεγάλης Ίδεας.¹⁵ Ο έγελιανός δόλος της ιστορίας λειτούργησε καταλυτικά στην εμπειρία του ελληνικού αλυτρωτισμού.

II

Τό 1922 ύπήρξε τό μεγάλο όρόσημο για την πολιτική του εθνικού κέντρου. Η Μικρασιατική Καταστροφή και οι έπιπτώσεις της ανάιρεσαν τη βάση του αλυτρωτισμού συσπειρώνοντας τον ελληνισμό μέσα στα όρια του έλευθερου ελληνικού κράτους. Η νέα φυσιογνωμία της Έλλάδας ως ενιαίου εθνικού

κράτους επέβαλε και νέες ρυθμιστικές άρχές στην έξωτερική της πολιτική γενικότερα και στη διαχείριση των συμφερόντων των ύπολειμμάτων του έξωελλαδικού ελληνισμού ειδικότερα. Ήδη ό ελληνισμός αυτός είχε σημαντικά συρρικνωθεί λόγω της Καταστροφής, αλλά όπωσδήποτε τά τμήματα που είχαν έναπομείνει επέβαλλαν την άνάγκη για τη χάραξη μιας νέας εθνικής πολιτικής. Η γραμμή άποκρυσταλλώθηκε από τό Βενιζέλο, τον άρχιτέκτονα της Μεγάλης Έλλάδας του 1912-1920. Μέ την τόλμη του μεγάλου πολιτικού δέ δίστασε να άναστρέψει την πορεία της ελληνικής πολιτικής κάτω από τις νέες συγκυρίες της διπλωματίας του Μεσοπολέμου. Στο πλαίσιο της ρύθμισης των έξωτερικών σχέσεων της Έλλάδας κατά την τελευταία του πρωθυπουργία στα 1928-1932 ό Βενιζέλος έπεξεργάστηκε και μία νέα πολιτική του εθνικού κέντρου. Στη νέα διπλωματική σύλληψη του Βενιζέλου πρωταρχική μέριμνα του εθνικού κέντρου θά ήταν η διασφάλιση της άκεραιότητας και εθνικής επιδίωξης του έκτός Έλλάδος ελληνισμού μέσω της διπλωματίας των καλών σχέσεων με τις δυνάμεις, που άσκούσαν κυριαρχικά δικαιώματα στις ιστορικές κοιτίδες, όπου είχε επιδίώσει ό ελληνισμός έξω από τό ελληνικό κράτος.

Έτσι επιδιώχθηκε μεταξύ άλλων στόχων η διασφάλιση της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, Ίμβο και Τένεδο και η άπρόσκοπη επιτέλεση της άποστολής του Οικουμενικού Πατριαρχείου με την έλληνοτουρκική συνεννόηση του 1930. Παράλληλα με ρύθμιση των σχέσεων της Έλλάδας με την Ίταλία επιδιωκόταν η έξασφάλιση του ελληνικού πληθυσμού της Δωδεκανήσου ενώ ό Βενιζέλος διακήρυττε την πεποίθηση, αντίθετα με τούς φανατισμούς των άθεράλευτων εθνικιστών, ότι ό καλύτερος τρόπος προώθησης και σταδιακής εϋόδωσης των εθνικών πόθων των Κυπρίων θά βρισκόταν στο πλαίσιο της άγγλοελληνικής συνεννόησης¹⁶.

Η στάση του Βενιζέλου άπέναντι στον έξωελλαδικό ελληνισμό οίκοδομήθηκε πάνω στη βάση του πολιτικού ρεαλισμού, που πάντα χαρακτήριζε τις έπιλογές της πολιτικής του. Μέ αυτή την πολιτική τοποθέτηση η θεωρία του εθνικού κέντρου έγκαταλείφθηκε. Η πολιτική άνατράπηκε μετά τό Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η ιδεολογία του εθνικού κέντρου άναβίωσε, για να έπικαλύψει την άδυναμία της έξαρτημένης έξωτερικής πολιτικής του ελληνικού κράτους να προωθήσει τό αίτημα της εθνικής άποκατάστασης του κυπριακού ελληνισμού. Χαρακτηριστική της ιδεολογίας αυτής είναι η τάση του ελληνικού διπλωματικού μανδραρινισμού να καταλογίζει στους Κυπρίους και ίδιως στον ήγγέτη τους Άρχιεπίσκοπο Μακάριο όλα τά σφάλματα και τούς κακούς χειρισμούς στην άνακίνηση και προώθηση του Κυπριακού κατα την κρίσιμη δεκαετία του 1950, ενώ παρασιωπούνται και άποκρύπτονται οι εϋθύνες της έλλα-

15. Για γενικότερη άνάλυση πρδλ. τό κριτικό δοκιμό μου «Προβλήματα της εθνικής όλοκλήρωσης» Φιλολογική Καθημερινή 14 και 21 Αύγουστου 1980.

16. Βλ. Ίφιγένειας Άναστασιάδου, «Ο Βενιζέλος και τό έλληνοτουρκικό Σύμφωνο φιλίας του 1930» και Γιάννη Πικρού «Ο Βενιζέλος και τό Κυπριακό ζήτημα» στο συλλογικό τόμο Μελετήματα γύρω από τό Βενιζέλο και την εποχή του, Άθήνα 1980, σσ. 309-426 και 173-308 αντίστοιχα. Μας χρειάζεται μία άνάλογη μελέτη της πολιτικής του Βενιζέλου στο Δωδεκανησιακό ζήτημα και στην προσέγγιση με την Ίταλία.

δικής διπλωματίας.¹⁷ Ἡ καθολικότερη ἐποπτεία τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων ἀπὸ το ἔθνικο κέντρο καὶ ἡ πανσοφία τῶν διπλωματικῶν του μανδαρίνων, πού ἐπιφυλάσσουν στοὺς ἑαυτοὺς τους τὸ ρόλο τῶν τιμητῶν τῆς ἀνευθυνότητας καὶ ἀφέλειας τῶν Κυπρίων, ἀποτελοῦν τὴ βάση τῆς ἐπιχειρηματολογίας τῆς ἀνανεωμένης θεωρίας τοῦ ἐθνικοῦ κέντρου. Ἡ νέα ἰδεολογία τοῦ ἐθνικοῦ κέντρου, ὅπως χαλκεύθηκε στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, προοριζόταν ἀκριδῶς νὰ συγκαλύψει τὶς ἀντινομίες τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, πού ἡ ὀξυνση τοῦ Κυπριακοῦ ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια.

Οἱ ἴδιες οἱ ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις τοῦ Κυπριακοῦ συνέβησαν στὴν ἐπίταση τῶν ἀντινομιῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς στὶς μεταπολεμικὲς δεκαετίες. Στὴν Κύπρο ἡ δυναμικὴ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀλλαγῆς λειτούργησε διαφορετικὰ ἀπ' ὅτι στὴ μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα. Στὴ μεγαλόνησο ἡ παλαιότερη ἐθνικιστικὴ ἰδεολογία τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα, πού εἶχε μεταλαμπαδευτεῖ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος στό πλαίσιο τῆς πολιτικῆς τοῦ ἐθνικοῦ κέντρου, εἶχε ἐπιδιώσει καὶ ἐξακολούθησε νὰ ἐκπληρώνει τὶς πολιτικὲς τῆς λειτουργίες σκληρυμε-

νη μάλιστα ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις τῶν ἐσωτερικῶν κοινωνικῶν ἀγῶνων. Ἀποθαρρυνμένοι ἀπὸ τὴ στάση τοῦ Βενιζέλου μετὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ 1931 οἱ Κύπριοι ἐθνικιστὲς ἀνακίνησαν τὸ αἴτημά τους γιὰ ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμο καὶ κλιμάκωσαν σταδιακὰ τὸν τόνο τῶν διεκδικησῶν τους παρὰ τοὺς δισταγμοὺς καὶ τὴν ἀπροθυμία τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων νὰ υἱοθετήσουν τὸ αἴτημά τους. Ἔτσι στὴ μεταπολεμικὴ ἀνακίνηση τοῦ Κυπριακοῦ οἱ ἱστορικοὶ ρόλοι ἀντιστράφηκαν. Ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἔνταξης στό ἑλληνικὸ κράτος ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν περιφέρεια, ὅπου οἱ ἐθνικιστικὲς ἰδέες εἶχαν ρίζες βαθιές, καὶ τὸ διστακτικὸ ἔθνικο κέντρο πιέζεται νὰ ἀκολουθήσει μαχητικότερη πολιτικὴ στὴν προώθηση τῶν ἐθνικῶν διεκδικησῶν τῶν Κυπρίων. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα συνειδητοποιήθηκαν καὶ ὁμολογήθηκαν ἀπὸ τὰ πιά ἐπίσημα χεῖλη οἱ δραματικὲς ἀντιφάσεις τοῦ Κυπριακοῦ, τοῦ ὁποῦ ἡ

17. Γιὰ παράδειγμα Ἄ. Βλάχου, *Δέκα χρόνια Κυπριακό 1950-1960*, Ἀθήνα 1980.

προώθηση εμφανιζόταν ασυμβίβαστη με τις επιλογές της εξωτερικής πολιτικής του εθνικού κέντρου.¹⁸

Η έννοια του εθνικού κέντρου τέθηκε σε νέα βάση για μία ακόμη φορά με τη δημιουργία ενός δεύτερου ελληνικού κράτους, της Κυπριακής Δημοκρατίας, τό 1960. Με εξαίρεση την απόπειρα δημιουργίας ανεξάρτητης Δημοκρατίας του Πόντου στα 1919-1922,¹⁹ η εμφάνιση της Κυπριακής Δημοκρατίας ως ενός δεύτερου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους αποτελούσε γεγονός πρωτοφανές στην ιστορία του ελληνικού εθνικισμού. Από τη δημιουργία του ελληνικού κράτους ή κυρίαρχη τάση της ελληνικής πολιτικής ιστορίας, όπως εκφράστηκε άλλωστε και από τη θεωρία του εθνικού κέντρου, υπήρξε η ενσωμάτωση των αλλοτρίων εδαφών στο ελεύθερο κράτος ως αποτέλεσμα και των κατά τόπους «ένωτικών» κινήσεων. Η τάση αυτή και η μαχητική εθνικιστική ιδεολογία, που τη νομιμοποιούσε και την υποστήριζε απέκλεισε το ένδεχομενο της δημιουργίας περισσότερων από ένα ελληνικών κρατών. Όμως τόσο ο γεωγραφικός και πολιτικός κατακεραματισμός όσο και η πολυμορφία των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων που χαρακτήριζαν τον ελληνισμό τό δέκατο ένατο αιώνα, θά μπορούσε να θεωρηθεί ότι δέν απέκλειαν ένα τέτοιο ένδεχομενο. Επί πλέον τό ένδεχομενο αυτό μπορεί να κριθεί λιγότερο από υποθετικό με βάση την ιστορική εμπειρία της αυτονομίας και της σταδιακής απελευθέρωσης που γνώρισαν ελληνικά έδαφη όπως ή Έπτάνησος, ή Σάμος και ή Κρήτη. Αν ό νεοελληνικός εθνικισμός είχε άλλο περιεχόμενο από εκείνο που εκφράστηκε από τη θεωρία του εθνικού κέντρου, τά νησιά αυτά θά μπορούσαν να μετεξελιχτούν σε ανεξάρτητες πολιτείες με όλα φυσικά τα προβλήματα βιωσιμότητας που μία τέτοια εξέλιξη ασφαλώς θά συνεπαγόταν. Ο εθνικιστικός μεγαλοϊδεατισμός όμως αλλά και τό κλίμα της εποχής που εύνοούσε την έννοποίηση και τη δημιουργία μεγάλων εθνικών κρατών ενίσχυσαν την ένωτική κατεύθυνση. Η τάση αυτή ήταν τόσο ισχυρή, ώστε στην περίπτωση του Πόντου υπονόμεισε την επίδιωξη της ανεξαρτησίας, που ίσως να διασφάλιζε την επιβίωση του ελληνισμού στην αρχαία του εκείνη κοιτίδα. Τά υποθετικά αυτά ένδεχόμενα επισημαίνονται, για να υπογραμμιστεί ή αντίθεση προς μία δολόκληση παράδοση εθνικής σκέψης που αποτέλεσε ή ανεξαρτησία του κυπριακού ελληνισμού. Για να γίνει αποδεκτή από την ελληνική συνείδηση ή άνορθόδοξη αυτή λύση χρειαζόταν ριζική αναπροσαρμογή των κυρίαρχων εθνικών αξιών. Η αναπροσαρμογή αυτή δέν μπορούσε φυσικά να γίνει από μία άνελαστική και άκαμπτη εθνική παράδοση όπως ή ελληνική. Τό «ψυχολογικό πλέγμα» που κατά συνέπεια δημιουργήθηκε απέναντι στην ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία είναι ευεξήγητο.²⁰

Τό ψυχολογικό πλέγμα έπεσκίασε και δυσχέρανε τίς σχέσεις των δύο ελληνικών κρατών. Απέναντι στην πρόκληση της ύπαρξης ενός δεύτερου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, ή μητροπολιτική Έλλάδα έπιστράτευσε την έννοια του εθνικού κέντρου, που χρησιμοποιήθηκε ως επίκληση εθνικής ορθοδοξίας απέναντι στους άνορθόδοξους τρόπους πολιτικής ύπόστασης που αναζήτησε ή Κύπρος. Η θεωρία του εθνικού κέντρου παρέσχε στη μητροπολιτική Έλλάδα τό ιδεολογικό άλλοθι για δύο αίτριες και άλλεθριες συνέπειες του ψυχολογικού της πλέγματος απέναντι στην Κύπρο: Πρώτο, ποτέ δέν έκτιμήθηκαν από τό «έθνικό κέντρο» οί δυνατότητες του ρόλου της Κύπρου

για τον ελληνισμό. Η θεωρία του εθνικού κέντρου δέν προέβλεπε άλλο προορισμό για την Κύπρο παρά την ίσοπέδωση της ελληνικής επαρχίας. Δέ θά μπορούσε συνεπώς να ύπολογισθεί, ότι ως ανεξάρτητο κράτος ή Κύπρος λόγω των πολιτικών της επιλογών και των πολιτισμικών της ιδιαιτεροτήτων θά μπορούσε να επιτελέσει μία εποικοδομητική αποστολή για την προώθηση των ενρύτερων συμφερόντων του ελληνισμού στο χώρο της. Ότι ή Κύπρος θά μπορούσε να διαδραματίσει έναν τέτοιο ρόλο δέν ύπάρχει άμφιβολία. Τό δεύτερο ελληνικό κράτος διέθετε και τούς όραματισμούς της ήγεσίας, και τίς πολιτικές δυνατότητες και τούς πόρους του ανθρώπινου δυναμικού, για να δώσει τό παρών του ελληνισμού σε χώρους, όπου οί δεσμεύσεις και οί εξαρτήσεις της ελληνικής έξωτερικής πολιτικής θέν της επέτρεπαν να κινηθεί. Όμως με την εξαίρεση μερικών μεμονωμένων Έλλήνων στοχαστών – έξωελλαδικής χαρακτηριστικά προέλευσης – όπως ό Γιώργος Σεφέρης και ό Γιώργος Θεοτοκάς,²¹ ή νεοελληνική σκέψη και ή νεοελληνική πολιτική, άνεξέταστα καθηλωμένες στο γνωστικό πλαίσιο του εθνικού κέντρου, ποτέ δέν ύποπτεύθηκαν τέτοιες έναλλακτικές δυνατότητες.

Δεύτερο ή άνταγωνιστικότητα και ή δυσπιστία που δημιουργήθηκαν απέναντι στο δεύτερο ελληνικό κράτος εξαιτίας και των άνορθόδοξων – από έλλαδικής σκοπιάς – τρόπων άυτοσυντήρησης, που άναγκάστηκε ή Κύπρος να υίοθετήσει κάτω από την πίεση των ίμπεριαλιστικών άπειλών κατά της ανεξαρτησίας και της άκεραιότητάς της, δέν επέτρεψαν την έκπληρωση του στοιχειώδους καθήκοντος μιάς ύπεύθυνης εθνικής ήγεσίας: την άναπροσαρμογή πολιτικής και τρόπων σκέψης – άκριβώς όπως έκαμε ό Βενιζέλος στα 1930 – με στόχο τη χάραξη ενός πολιτικού προγράμματος επιβίωσης του κυπριακού ελληνισμού. Αυτό που άπαιτούσε μία ύπεύθυνη εθνική πολιτική απέναντι στην Κύπρο τό 1960 και τό 1964 ήταν ή ριζική άναπροσαρμογή της παραδοσιακής ιδεολογίας, για να γίνει συνειδητά άποδεκτή ή πραγματικότητα ενός δεύτερου κράτους του ελληνισμού στην Άνατολική Μεσόγειο και να μελετηθεί σοδαρα και να μεθοδευτεί ή έξασφάλιση της επιβίωσης του κυπριακού ελληνισμού στην ιστορική του κοιτίδα. Μόνο έτσι θά επιτυγχανόταν ή ύπαρξη μιάς έπαλης του ελληνισμού στο κατώφλι της Μέσης Άνατολής και της Άφρικής και θά έξασφαλιζόταν με τη θετική έργασία και τό πρακτικό

18. Βλ. Π. Τεολεξή, *Διπλωματία και πολιτική του Κυπριακού*, Άνατολικά ένας λάθος, Άθήνα 1971, σελ. 340.

19. Βλ. Αλέξη Άλεξανδρή, «Η άνάπτυξη του εθνικού πνεύματος των Έλλήνων του Πόντου 1918-1922», στο έργο *Μελέτηματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, σσ. 427-474.

20. Βλ. Α. Γ. Ξύδη, «Τό ψυχολογικό πλέγμα» στο έργο Α. Γ. Ξύδη, Σ. Λιναρδάτου και Κ. Χατζηαργύρη, *Ο Μακάριος και οί σύμμαχοί του*, Άθήνα 1972, σσ. 11-40.

21. Βλ. Γ. Θεοτοκά, *Πνευματική Πορεία*, Άθήνα, χ.χ., σσ. 350-353. Ο Α. Γ. Ξύδης, «Ο πολιτικός Σεφέρης», *Κύκλος Σεφέρη*, Άθήνα 1980, ιδίως σσ. 115-123 και ό Γιάννης Κιουτσάκης, *Έλληνισμός και Άύση στο στοχασμό του Σεφέρη*, Άθήνα 1979, σσ. 184-203 συμπεκνώνουν εύστοχα τίς άπόψεις του Σεφέρη.

πνεῦμα τῶν Κυπρίων καί τήν ἀδέσμευτη πολιτική τῆς ἡγεσίας τους ἢ δημιουργική ἑλληνική παρουσία στήν περιοχή. Τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά δέν ἔγινε. Ἀντίθετα ἀπό τήν ἀποστασία τοῦ 1965 καί ὕστερα τό ἔθνικό κέντρο δέν ἔκαμε τίποτε ἄλλο παρά νά ὑπονομεύει συστηματικά τήν κυπριακή ἀνεξαρτησία, νά ἀπεργάζεται μέ ποικίλες μορφές τή διχοτόμηση τῆς Κύπρου καί νά καταστρώνει σχέδια ἐσωτερικῆς ἀποσταθεροποίησης τοῦ κυπριακοῦ κράτους, γιά νά ἀνοίξει τελικά τίς πύλες στήν εἰσβολή τοῦ Ἀττίλα. Ἔτσι τό τελικό ἀποτέλεσμα τῆς θεωρίας τοῦ ἑθνικοῦ κέντρου, πού σφυρηλατήθηκε στό κλίμα τοῦ ψυχολογικοῦ πλέγματος τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, ἦταν ἡ κληροδότηση στή σπεῖρα τῶν δικτατόρων τοῦ νομιμοποιητικοῦ ιδεολογήματος στή μεθόδευση τοῦ ἐγκλήματός τους κατά τῆς Κύπρου. Τό τραγικότερο εἶναι ὅτι δέν ἔλειψαν οἱ Κύπριοι συνεργοί, πού στό ὄνομα τῆς δικῆς τους ἐκδοχῆς τῆς Ἑλλάδας καί τοῦ

ἑλληνισμοῦ συνέβαλαν στήν ἐπιβολή τῆς νέας Τουρκοκρατίας καί στό ξεριζωμό τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπό τό δόρειο τμήμα τῆς μεγαλονήσου.

Σέ τελευταία ἀνάλυση ἡ ἔννοια τοῦ «ἑθνικοῦ κέντρου» ὡς ιδεολογικό μόρφωμα καί ὡς ἐπίκληση ἑθνικῆς ὀρθοδοξίας ἀπότηλεσε τό νομιμοποιητικό μηχανισμό, ἐν ὀνόματι κάποιας ἀξιολογίας ἑλληνικότητας, γιά τήν ὑπονόμηση καί τήν καταστροφή τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου τῆς Κύπρου μέσα στά πλαίσια ἐνός εὐρύτερου ἑλληνισμοῦ. Ἡ ὕστατη αὐτή ἀντίφαση ἑλλαδισμοῦ καί ἑλληνισμοῦ στήν κυπριακή τραγωδία δέν συνιστᾶ τίποτε ἄλλο παρά μιά δραματική ὑπόμνηση τῶν ἀντινομιῶν μιᾶς ἀταβιστικῆς ιδεολογίας, πού τά ἀπολιθώματα της, συμπυκνώνοντας τόν αὐταρχισμό τῆς νεοελληνικῆς ἀντίδρασης, ἔχουν ταλανίσει γιά δεκαετίες τόν ἑλληνισμό.

Γραφτεῖτε συνδρομητές στο ANTI

Εἶναι

χρήσιμο

για σας

και

βοηθά

το

περιοδικό

Ἡ συνδρομή στο ANTI σας εξασφαλίζει τήν τακτική παραλαβή του τεύχους στο σπίτι ἢ στη δουλειά-σας.

Ἀλλά βοηθά και μας και εξασφαλίζει μια καλύτερη διακίνηση του περιοδικοῦ και οικονομία στην ἐκδόσή-του.

Ὅταν το περιοδικό διακινεῖται μόνον μέσω του Πρακτορείου απαιτεῖται ἡ ἐκτύπωση ἐνός μεγαλύτερου αριθμοῦ τευχῶν γιά τήν ικανοποίηση τῆς ζήτησῆς-του. Ὅσο αὐξάνονται οἱ συνδρομητές, τόσο περιορίζεται ἡ ἐκτύπωση περιττῶν τευχῶν και ἡ οικονομία στο χαρτί — που ἀποτελεῖ ἐνα σημαντικό στοιχείο στη διαμόρφωση του κόστους του περιοδικοῦ.

Γραφτεῖτε σήμερα συνδρομητές στο ANTI.

Ἐχετε μια τακτική ἐπαφή με τήν ἐκδόσή-του και συγχρόνως βοηθάτε το περιοδικό.